

Т. Ф. Панченко, О. Ю. Пантюхіна

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В КРАЇНАХ ЧОРНОМОРСЬКОГО БАСЕЙНУ

Туризм є одним із соціальних, культурних та економічних феноменів сучасного світового розвитку. За прогнозами темпи зростання туризму найближчим часом становитимуть від 5,4% на рік на міждержавному рівні до 3,8% на рік у межах регіонів. За деякими оцінками кількість туристів у 2010 році перевищить 1 млрд чоловік. При цьому дві третини від обсягів світового туризму припадає на європейські країни. У країнах Європейського Союзу туристичною діяльністю займаються близько 2 млн малих та середніх туристичних агентств, які прямо чи опосередковано дають у середньому 12% ВВП, забезпечуючи 6% робочих місць та 30% зовнішніх продаж.

На теперішній час понад 63% європейських туристів надають перевагу відпочинку на морських узбережжях. Перше місце в Європі у розподілі туристичного ринку займають країни Середземномор'я, які отримують одну третину доходів від світового туризму і забезпечують туристичними послугами 84% представників північних і західних країн. На противагу цьому регіону, який має високі й стабільні показники функціонування туристичної індустрії, достатньо перспективним для активного розвитку й забезпечення умовами для відпочинку населення країн східної Європи є Причорномор'я.

Країни Чорноморського басейну — Болгарія, Грузія, Росія, Румунія, Туреччина та Україна мають надзвичайно великий потенціал культурних та природних ресурсів для розвитку курортів, рекреації й туризму. За винятком Туреччини, Чорно-

морське узбережжя якої має великі територіальні резерви для їх перспективного освоєння та організації туризму, в інших приморських країнах даного регіону існує проблема деякого зниження туристичного використання узбережжя у зв'язку з неспроможністю цих країн адаптувати існуючу інфраструктуру до нових туристичних вимог. Підтримка практики “сталого розвитку” туризму у Чорноморському регіоні повинна бути головним напрямком містобудівної діяльності для всіх країн, що може сприяти як упорядкуванню земельних відносин й економічному розвитку, так і зменшенню туристичного навантаження на особливо вразливі компоненти довкілля у прибережній зоні.

З метою вивчення найбільш гострих проблем, які існують у межах прибережних та акваторіальних зон Чорноморського басейну, у 1993 році за підтримки міжнародних організацій GEF, PHARE, TACIS була започаткована Чорноморська програма захисту навколишнього середовища.

Як її складова частина у 1995 році була ініційована “Програма сталого розвитку туризму у прибережній зоні Чорного моря” за підтримкою таких міжнародних організацій як BSEP-PCU¹ та UNWTO². У процесі виконання програми проведено первинну оцінку існуючих тенденцій розвитку туризму у країнах Чорноморського басейну, визначено ключові бар'єри для здійснення туристичних проєктів, проаналізовані можливі параметри розвитку туризму у зв'язку з показниками навколишнього середовища, запропоновані пілотні туристичні проєкти, які могли б сприяти сталому економічному розвитку та реабілітації туристичної інфраструктури Чорноморського регіону.

В рамках цієї програми під керівництвом національних координаторів³ було виконано шість національних звітів зі статистичною інформацією щодо країн-учасників та пропозиціями щодо напрямів сприяння сталому розвитку туризму у Чорноморській прибережній зоні даних країн.

Загальна характеристика країн Чорноморського басейну, сучасний стан туристичної інфраструктури, найбільш актуальні проблеми розвитку туризму та деякі перспективні напрямки у цьому процесі розглянуті нижче.

Основні порівняльні дані щодо територіально-людського потенціалу країн Чорноморського басейну наведено у табл. 1, географічне розташування приморських рекреаційних територій — на мал. 1.

Близько 160 мільйонів населення із шести країн проживає на приморських територіях, площа яких у п'ять разів більша за площу самого Чорного моря, близько 80 мільйонів з них проживає у зоні впливу басейну Дунаю, 40 мільйонів — Рейнського басейну. Створені таким чином значні антропогенні навантаження на навколишнє середовище потребують постійного моніторингу всіх країн регіону.

При вивченні екологічної ситуації у басейні Чорного моря головна увага експертів була зосереджена на таких проблемах:

- евтрофікація (заростання водойм водоростями) — особливо у північно-західному шельфі;

¹ BSEP-PCU — Координаційний центр Чорноморської програми захисту навколишнього середовища

² UNWTO — Всесвітня організація туризму, підрозділ ООН (до 2006 року мала скорочення WTO)

³ Національний відповідальний координатор виконання програми від України — проф. Т. Ф. Панченко (НДПІ Містобудування, Мінекології)

Географічна характеристика країн Чорноморського басейну

Країна	Територія, км ²	Кількість населення, млн чол.	Щільність населення, на км ²
Болгарія	110600	7,97	72,0
Грузія	69700	4,4	63,1
Румунія	230300	22,6	98,2
Росія	17075200	143,1	8,4
Туреччина	779500	67,8	87,0
Україна	603700	47,0	77,8

Джерело: <http://rian.ru>; <http://infotour.com.ua>

Мал. 1. Схема розміщення приморських рекреаційних територій країн Чорноморського басейну

- штучні зміни у морських екосистемах;
- хімічне та мікробіологічне забруднення.

Встановлено, що надходження нітратів до Чорного моря протягом останніх 25 років значно перевищило існуючі норми, що безпосередньо вплинуло на інтенсивність цвітіння планктону та сприяло таким руйнівним процесам, як: послідовне зменшення глибини евфотичної зони, втрата необхідного світлопроникнення вод; катастрофічна зміна харчових ланцюгів морської екосистеми; збільшення частки органічної матерії, що осідає на дно шельфу.

Такі катастрофічні зміни у екосистемі Чорного моря призвели до занепаду риболовства (із 26 промислових видів риб, зареєстрованих у 1960-х роках, на кінець 1990-х залишилося лише 6), а також значно зменшили його значення як природного та туристичного джерела приморських країн.

При оцінці природного та культурного потенціалу регіону слід зауважити, що найбільш привабливим його об'єктом є саме Чорне море зі своїми курортними,

рекреаційними та туристичними ресурсами. Клімат на його узбережжі є значно м'якшим, ніж у басейні Балтійського моря, та не такий спекотний, як в Адріатичному чи Середземному — середньорічна температура складає 11,2 °С; у липні вона становить близько 21,8 °С.

Привабливими для туристів є ландшафтні ресурси, такі як природні резервати Дельти Дунаю у Румунії та Україні, Високе Плато у Туреччині та унікальні первинні ландшафти, розташовані на узбережжях практично всіх країн. Крім того, визначними є чорноморські курортні ресурси — лікувальні грязі та мінеральні води, що відрізняють цей регіон від інших приморських територій. Саме ці лікувальні ресурси ефективно використовуються у Болгарії, Румунії, Україні, де оздоровчий туризм добре розвинутий.

Турецька частина узбережжя, крім активно розвинутого рекреаційного туризму, може стати перспективним центром альпінізму, рафтіngu та зимових видів спорту завдяки високим гірським грядам, що розпочинаються відразу за вузькою прибережною смугою.

Окрім того, для всіх країн майбутньою альтернативою розвитку туризму може стати вітрильний спорт.

Значне місце в організації системи туризму у регіоні посідають об'єкти історико-культурної спадщини, які є не тільки численними, але й специфічними у кожній країні Причорномор'я. Це унікальні ресурси для розвитку пізнавального, культурного та етнографічного видів туризму.

Туристична інфраструктура (готелі, об'єкти обслуговування, транспорт, тощо) в окремих країнах Чорноморського узбережжя мають різний рівень розвитку. У Грузії ця інфраструктура є слабо розвинутою і потребує великих інвестицій; у Румунії туристична інфраструктура дуже відрізняється в залежності від того чи іншого курорту, однак рекреаційних та розважальних закладів недостатньо, а басейни не відповідають світовим стандартам; туристична інфраструктура російського узбережжя Чорного моря хоча й розвинена та різноманітна, проте вона не відповідає сучасним вимогам і потребує оновлення та ремонту; для Росії проблемою є недостатня якість туристичних послуг, а на українському узбережжі Чорного моря великі туристичні комплекси та курорти мають добре розвинену мережу закладів, однак обмежені у об'єктах сучасного сервісу.

В цілому за експертними висновками рівень якості розвитку туристичної інфраструктури узбережжя Чорного моря не відповідає туристичним потребам. Не створена рейтингова система для туристичних готелів та курортів відповідно до міжнародних стандартів їх класифікації; відсутня постійна реклама та інформація щодо курортів, особливо на міжнародному рівні.

Головні бар'єри для розвитку туризму в країнах Чорноморського басейну наведені у табл. 2.

Таким чином, спільними проблемами розвитку туризму для більшості країн Чорноморського басейну є відповідні бар'єри:

- бар'єри для індивідуального та групового туризму: суворий візовий режим, обмеженість туристичної інформації, недостатній рівень безпеки туристів;
- бар'єри для організації туристичної діяльності: нерозвинена структура маркетингу, невисокі стандарти готельного господарства, низький рівень благоустрою рекреаційних територій;

Обмеження для розвитку туризму в країнах Чорноморського регіону

	Болгарія	Грузія	Румунія	Росія	Туреччина	Україна
I. Туристичні бар'єри						
1. Доступ						
Оформлення в'їзних документів						
– на кордоні					•	
– у консульстві	•	•	•	•		•
Прикордонні процедури						
– спрощені	•		•		•	•
– ускладнені		•		•		
Зв'язок із туристичними агенціями за кордоном						
– обмежений		•	•			•
– достатній	•			•	•	
Повнота туристичної інформації						
– обмежена		•	•	•		•
– достатня	•				•	
2. Умови						
Безпека туристів						
– забезпечена	•					
– незабезпечена		•	•	•	•	•
Банківська система						
– стабільна	•		•			
– нестабільна		•		•	•	•
Громадський транспорт						
– розвинений				•		•
– нерозвинений	•	•	•		•	
Місцеві туристичні агенції						
– сформовані	•		•	•	•	•
– недостатньо сформовані		•				
3. Розміщення						
Умови у готелях (стандарти)						
– високі					•	
– середні	•		•			
– низькі		•		•		•
Рівень обслуговування						
– достатній	•		•		•	
– недостатній		•		•		•
4. Привабливість						
Різноманіття туристичних ресурсів	•	•	•	•	•	•
Облаштування рекреаційного середовища						
– високий рівень	•				•	
– низький рівень		•	•	•		•
Належна гостинність населення	•	•	•	•	•	•

	Болгарія	Грузія	Румунія	Росія	Туреччина	Україна
Забруднення акваторії моря						
– помірне	•	•		•	•	
– сильне			•			•
Деградація середовища						
– помірна		•		•	•	
– сильна	•		•			•
II. Управлінські бар'єри						
Внутрішнє фінансування						
– достатнє	•				•	
– недостатнє		•	•	•		•
Зовнішнє фінансування						
– необмежене					•	
– обмежене	•	•	•	•		•
Менеджмент						
– розвинений					•	
– нерозвинений	•	•	•	•		•
Туристична статистика						
– розвинена					•	
– нерозвинена	•	•	•	•		•
Зайнятість населення в туризмі						
– відповідна	•				•	
– обмежена		•	•	•		•
III. Інституційні бар'єри						
Державна інформація						
– обмежена	•	•	•	•	•	•
Маркетинг						
– розвинутий	•				•	
– нерозвинутий		•	•	•		•
Територіальне планування						
– існує	•		•	•	•	•
– відсутнє		•				
Міжнародна кооперація						
– існує	•			•		•
– відсутня		•	•		•	

– бар'єри для управління туристичною діяльністю: відсутність системи статистики туризму, обмежене фінансування галузі, недосконалий менеджмент, недостатня координація між державними, регіональними та місцевими органами влади у вивченні туристичного ринку та стратегічному туристичному плануванні, тощо.

Усі цільові туристичні групи, що відвідують Чорноморський регіон, як правило, мають однакову мету відвідування — відпочинок, та однакову мотивацію — низька вартість відпустки.

Проте політична та економічна ситуація у країнах Чорноморського басейну з початку 90-х років перманентно змінювалась, що не завжди позитивно впливало на динаміку туристичних потоків. Однак, у довгостроковій перспективі саме різноманітність туристичних ресурсів Причорномор'я є ключовим фактором подо-

лання існуючих бар'єрів та підвищення міжнародної ролі цього регіону у конкурентній боротьбі з іншими приморськими країнами.

Стандартна формула “сонце-море-пляж” в умовах Чорноморського басейну суттєво може бути розширена включенням гірського, оздоровчого та культурного видів туризму.

Так, наприклад, специфікою української частини Чорного моря є значні запаси лікувальних мінеральних вод та грязей для розвитку курортів та оздоровчого туризму (Євпаторія, Одеса, Саки та ін.), що є не тільки перспективним напрямком у розбудові туристичної інфраструктури, але й підвищенням ролі України на міжнародному рівні, враховуючи те, що у інших морських країнах (Єгипет, Іспанія, Франція) перевага в основному надається розвитку рекреаційного та атрактивного туризму.

З огляду на цінність та унікальність узбережжя Чорного моря як єдиного рекреаційного ресурсу, доступного мільйонам людей зі східної Європи, при подальшому розвитку туристичної інфраструктури та забезпеченні належної свободи пересування можна очікувати у найближчі роки зростання кількості відпочиваючих у цьому регіоні.

Для регулювання розвитку туризму в країнах Чорноморського басейну на основі детального вивчення регіональних особливостей організації туризму було б доцільно розробити “Міждержавну програму інтегрованого туристичного розвитку Чорноморського узбережжя” містобудівного спрямування. Головною метою та результатом такої програми повинно бути:

- визначення *ареалів* туристичних ресурсів, курортних територій, туристично-рекреаційних зон та національних парків по всій довжині Чорноморського узбережжя, місць розташування спеціалізованих комплексів та центрів (атрактивного, спортивного, морського туризму);
- установа параметрів, міжнародних *норм та стандартів* щодо пляжів, зелених та санітарних зон, антропогенних навантажень на приморські території тощо;
- формування *взаємопов'язаної системи* міст-центрів міжнародних заходів, місць етнічного та екологічного туризму, міжнародних туристичних та круїзних маршрутів із відповідним історико-культурним супроводженням;
- опрацювання *законодавчих ініціатив* із питань охорони довкілля та рекреаційного середовища, вирішення земельних відносин із пріоритетом розвитку туристичної інфраструктури, здійснення моніторингу планування, забудови, благоустрою прибережної смуги та санітарної охорони вод Чорноморського басейну.

Здійснити таку роботу можливо за умов фінансової підтримки країн-донорів та творчої участі міжнародних архітектурних організацій країн Чорноморського басейну, таких як UIA, ICOMOS та інших, згідно з наведеним вище прикладом розробки Чорноморської програми захисту навколишнього середовища.

ВИКОРИСТАНА ІНФОРМАЦІЯ:

1. Black Sea Sustainable Tourism Initiative. Background Report. — Istanbul, BSEP-PCU, 1996. — 304 p.

2. Laurence D. Mee: "Management and Protection of the Black Sea Environment: An International Approach", Istanbul, BSEP-PCU, 1995.
3. Sustainable Tourism Development in the Coastal Zone of Ukraine. National Report // headed by T. Panchenko — Kyiv, Ministry of Ecology, 1995. — 27 p.
4. Панченко Т. Ф. Природні та історико-культурні туристичні ресурси Азово-Чорноморського регіону // Зб. наук. праць "Регіональні проблеми архітектури та містобудування". — Вип. 7-8, "Стан і перспективи розвитку". — Одеса: ОГАСА, 2005. с. 9-18
5. Coast Learn Program — www.biodiversity.ru/coastlearn/index.html